

HARALD HAMRE:

OTTØY-UNDERSØKELSEN MARINARKEOLOGI I LOKALHISTORISK PERSPEKTIV

Stavanger Museum – Sjøfartsmuseet gjennomførte sommeren 1983 en marinarkeologisk undersøkelse av et eldre havneområde i Ryfylke. Området ligger mellom Ottøy og fastlandet i Sandsfjorden i Suldal kommune. I forbindelse med denne undersøkelsen ble det også samlet annet kildemateriale for å belyse den lokale virksomheten som i flere århundre har etterlatt seg kulturminner under vann helt fram til vår tid.

Denne rapporten er ment å gi en oppsummering av dette arbeidet. Samtidig vil vi forsøke å presentere både den historiske og den dagsaktuelle bakgrunnen for undersøkelsen.

Marinarkeologi forbindes vanligvis med utgraving av skipsvrak. Slike kulturminner kan gi oss verdifull kunnskap om konstruksjonsteknikk, handelsvarer og ikke minst om skipssamfunnet på forlistidspunktet. Vrakundersøkelser kan gi unike tidsbilder fra konkrete tidspunkt. Men selve undersøkelsesobjektet, vraket, har ofte ikke annet enn tilfeldig tilknytning til forlisstedet.

Havneundersøkelser har som regel andre formål og perspektiver. Gjenstandsmaterialet på sjøbunnen er gjerne minner fra århundrelang virksomhet og har direkte tilknytning til samfunnet på land. I laste- og lossehavner er aktivitetene på sjø og land uløselig knyttet til hverandre. Marinarkeologiske havneundersøkelser har derfor også et klart lokalhistorisk perspektiv.

I det følgende vil vi presentere hovedtrekkene i områdets historiske utvikling, formålet med undersøkelsen, gjennomføringen og etterarbeidet fram til nå. Et slikt prosjekt vil aldri bli endelig avsluttet, mye vil lenge være ugjort og stadig nye spørsmål vil reise nye utfordringer. Vi håper derfor at denne rapporten i tillegg til å være en foreløpig oppsummering fra vår side, også kan stimulere andre til å fordype seg i dette og tilsvarende områders sjøbrukshistorie.

OTTØY'

Ottøy ligger i den ytre del av Sandsfjorden mellom Marvik og Høyvik, det vil si i

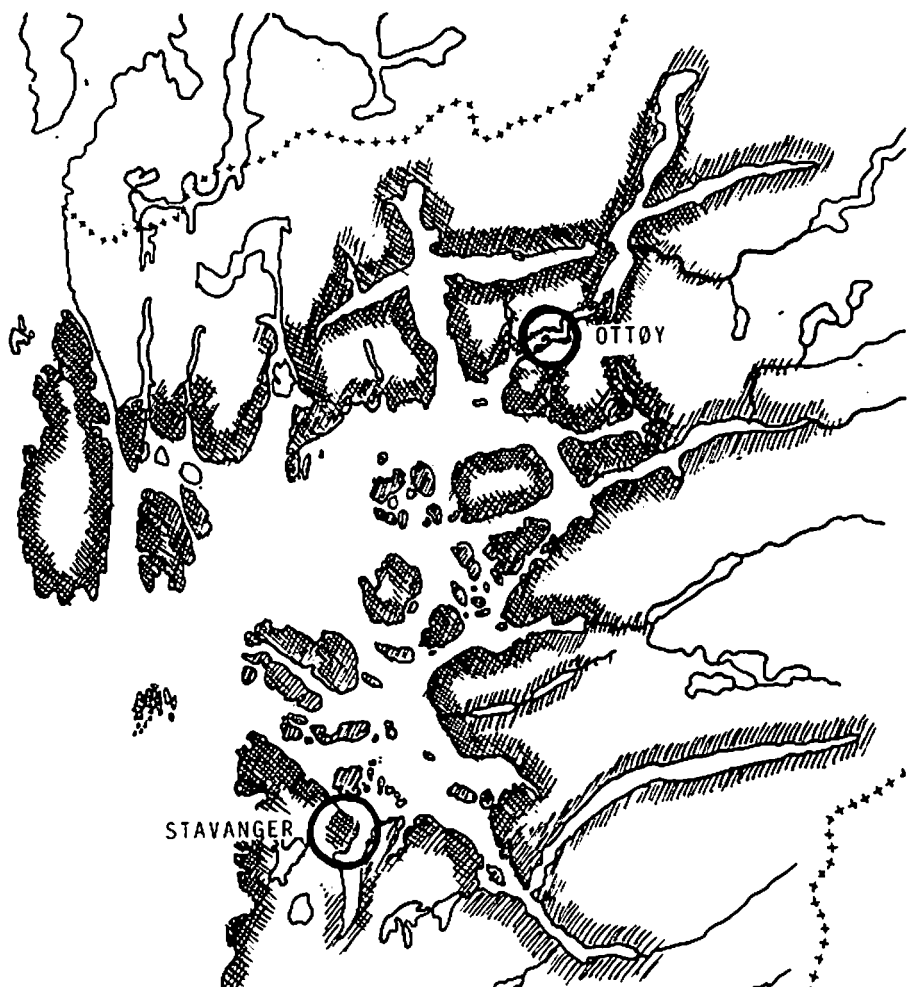

Fig. 1.

skillet mellom de trange farvannene innenfor og det åpne fjordbassenget mot sør og vest. Ottøy har ei god havn og en svært interessant historie. Før veier og dampskipsruter ble utbygd var dette et knutepunkt for handel og kommunikasjon mellom de indre fjordbygdene og verden utenfor. Skattevarer og overskuddsprodukter fra jordbruk, jakt og skogbruk ble ført ut i bytte mot nødvendighetsvarer og litt «luksus» som ikke lot seg produsere i området. Kirkens og kongens representanter ble fraktet sjøveien når de skulle utføre sine tjenesteplikter i distriktet. Vare- og persontrafikken fulgte sjøveien der det var mulig. Sjøl for folk i Setesdal

og Vest-Telemark representerte ryfylkefjordene den letteste adkomsten til varebytte.

Trelasthavna

Etter omlag to hundre år med kriser og stagnasjon, skjedde det omfattende endringer i de indre ryfylkebygdene fra midten av 1500-tallet. Stillstand ble erstattet av vekst og aktivitet, isolasjon ble erstattet av internasjonal kontakt. Det viktigste grunnlaget for oppsvinget var ressursene i skogen og den nye teknologien som oppgangssaga representerte. Drivkraften i utviklinga var først og fremst den sterke etterspørselen etter trelast på kontinentet og de britiske øyene. Det gamle føydalsamfunnet gikk i oppløsning og kapitalismen satte fart i byutvikling, handel og industri.

Hele flåter av utenlandske fartøyer søkte til sørnorske fjorder og vikar for å kjøpe trelast til all slags bygge- og anleggsvirksomhet. Hollenderne dominerte langs kysten fra Åna-Sira og østover, skottene var i flertall i Ryfylke og på Vestlandet for øvrig. Perioden fra ca. 1550 til ca. 1700 blir gjerne kalt «skottetida» i Ryfylke. Da var norske bjelker og sagbord viktige elementer i det byggverk som skulle utvikle seg til å bli vår tids industrialiserte samfunn.

Fra første halvdel av 1600-tallet vet vi at inntil et par hundre fartøyer forlot Ryfylke med trelast hvert år. Lasta ble tatt ombord på steder som lå nær til skog og sager, hadde lagringsplass og gode havneforhold. Ottøysundet var et av mange havneområder som tilfredsstilte disse kravene. Lokale stedsnavn som Skåttaneset og Tyskaberget vitner ennå idag om denne aktiviteten.

I tollregnskapene finner vi spredte opplysninger om trelasteksporten fra Ottøysundet. De enkelte lastehavnene er bare sporadisk angitt i kildene, men innførselene gir allikevel et godt bilde av trafikken.

I 1567 var det ialt 36 utenlandske fartøyer som inntok trelast i Ryfylke. I første halvdel av 1600-tallet var antallet anløp i gjennomsnitt 95 hvert år, med det dobbelte i toppårene rundt 1620.

Utskiping fra Ottøysundet nevnes første gang i 1614. Med to skotske skipper, Gilbert Andersen og David Pater, ble det i juni og juli utført tilsammen 400 sagbord, 150 furubjelker, 4000 bandstaker (emner til tønneband) og 10 favner ved. Fram til midten av århundret kom det vanligvis to skotske fartøyer til Ottøy årlig, og det var gjerne de samme skipperne som kom igjen år etter år. Utførselslasten som nesten utelukkende besto av sagbord, bjelker, bandstaker og ved, var hentet inn fra et stort distrikt. Blant selgerne finner vi bønder fra Erfjord i øst, Ombo i sør, Hebnes i vest og Sand i nord. Ei skipslast var ofte sammensatt av produkter fra 8–10 forskjellige gårder og ved å benytte en sentral lasteplass, kunne handelen organiseres til fordel både for selgere og kjøper.

Vi har mindre detaljerte opplysninger om hva skottene betalte med, men de viktigste byttemidlene var penger, kornvarer og tøyer. I en oversikt over importvarer fra 1611/1612 nevnes hvete, bygg, malt, humle, brød, mjøl, øl, salt, ost, vin, brennevin, skotsk lerret, grovt klede, blått klede og sko.

På første del av 1600-tallet var dette hovedsakelig en toveis handel mellom Skottland og Vestlandet. Denne utviklet seg etterhvert til et trekantforhold. Skottene seilte først til kontinentet, særlig til Holland, og handlet til seg blant annet fajanse, leirtøy, keramikk, kritt Piper og tekstiler. Utover i århundret inngår således hollandske varer som et vesentlig byttemiddel i trelasthandelen i Ryfylke.

Handelsstedet

De viktigste eksporthavnene ble også importhavner og dermed sentra for all slags handel. Rundt Ottøysundet vokste det fram et lite sentrum med handelsmenn, gjestgiveri, skomaker og skredder.

Ottøy tilhørte da gården Indre Høyvik, mens husene var utleid til borgere av Stavanger. Det var nemlig bare byborgere som hadde rett til å drive handel på landsbygda dengang.

Den første oppsitteren på Ottøy som vi har særlige opplysninger om, het Sander Tommesen. Han kom fra Bergen i 1621, men fornavnet kan tyde på at han var av skotsk ætt. Sammen med kona, Anna Pedersdatter, drev han handel og gjestgiveri fram til han døde i 1630. Anna fortsatte imidlertid med virksomheten og giftet seg pånytt åtte år seinere med Henrik Erikson.

I de tredeve åra som fulgte, var det en bemerkelsesverdig aktivitet rundt Ottøysundet. Handelen gikk livlig med tømmer, sagbord, korn, øl, brennevin og andre mer eller mindre nyttige produkter. Ifølge tollregnskapene var Henrik nesten eneste ryfylking som selv fraktet varer ut av distriktet. I 1638 hadde han fått bygd sitt eget fartøy, St. Anne, på 16 lester. Omtrent hvert år deretter fylte han skuta med bjelker, bord, tønne staver, talg, skinn og kjøtt for salg i Bergen.

Henrik og Anna var uvanlig aktive, men det er lite som tyder på at de ble særlig rike. Derimot ble det etterhvert klart at både gjestgiveri og handelsvirksomhet var fremmedelementer i det tradisjonsbundne samfunnet. Henrik kom på kant med eierne av Ottøy og med sin nærmeste nabo og konkurrent, handelsmann og gjestgiver Israel Johannesen på neset rett over sundet.

Rettsprotokollene kan fortelle om hendinger og konflikter som viser handelsstedets utsatte posisjon i området. Stadig vekk kom det anklager om urettmessig framferd, juksing og snuskhandel. En bonde fra Hebnes drakk seg ihjel på Ottøy da han skulle kjøpe brennevin til sønnens bryllup. Naboen Israel måtte bøte i retten for å ha skåret Henrik med kniv under et slagsmål.

Vi kan ikke se at Henrik og Anna noen gang ble funnet skyldig i ulovligheter,

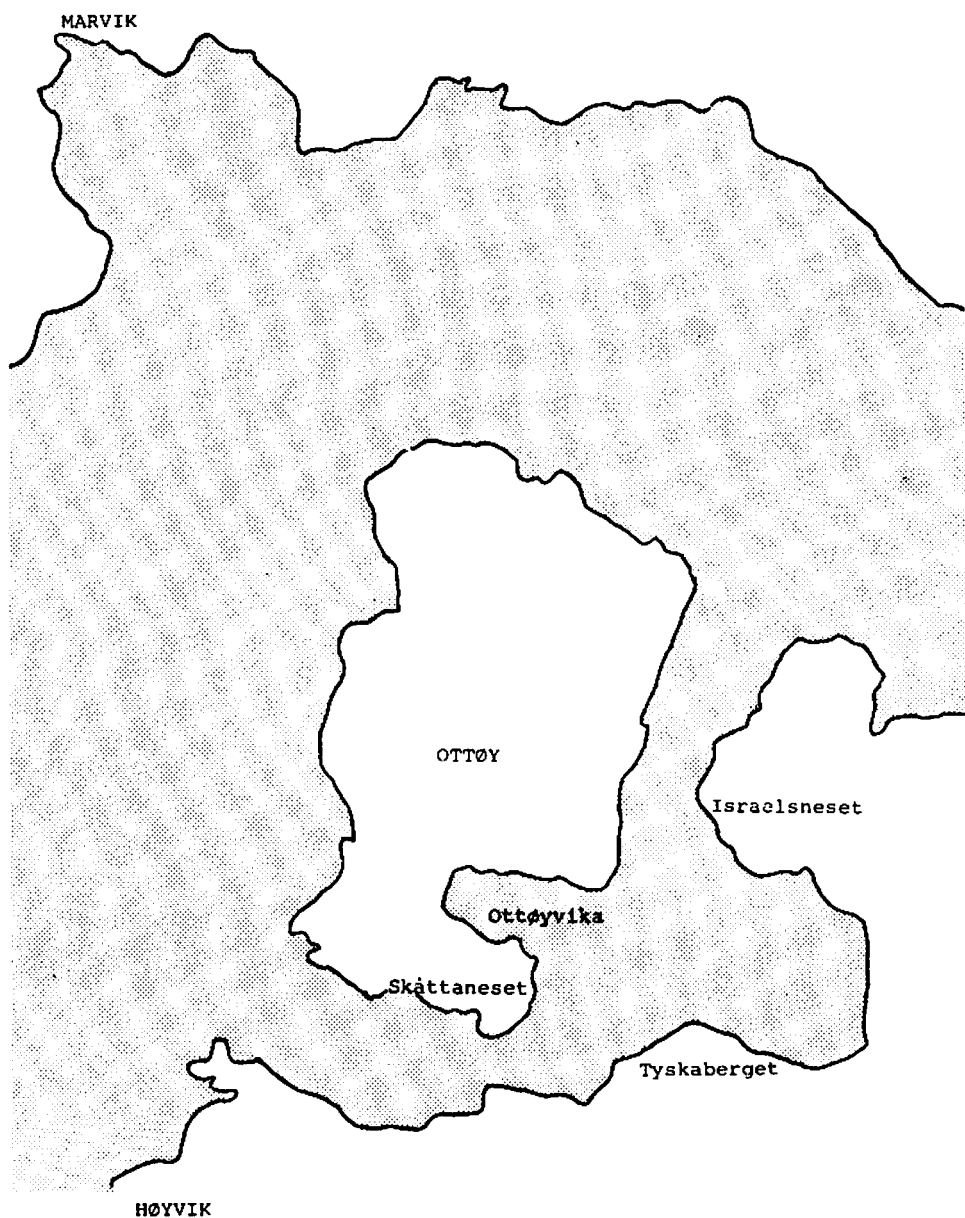

Fig. 2. Ottøy med lasteplasser på 1600-tallet.

The Ottøy strait in 17th century.

men jordeierne var nok lite begeistret for all den uvante aktiviteten på øya. Da Anna døde rundt 1670, fikk de Henrik dømt til å flytte. Det var nemlig hun som hadde hatt leiebrev på eiendommen.

Fra denne tid gikk det sterkt tilbake med trelasteksporten og dermed også med den øvrige handelsvirksomheten i Ottøysundet. Det som hadde vært et lite, men livlig sentrum, ble karakterisert slik av soknepresten i 1711: «Paa Ottøen bor en enslig mø, kallet Karen Friis, som undertiden tapper lidt øl, . . .». I 1719 ba oppsitteren Bertil Wegner om å få slippe handelsskatten fordi han hadde «ikke mere i sit huus at selge, hverken øl, brendeviin eller tobak eller malt.»

Reaksjonene fra nabolaget var nok allikevel bare av underordnet betydning for utviklingen av handelsstedet. Andre faktorer hadde allerede lenge bidratt til å svekke selve grunnlaget for virksomheten.

Eneveldets merkantilisme innskjerpet byenes privilegier og det ble lagt stadig sterkere restriksjoner på handelen i distriktene. Skogene i Ryfylke var hardt beskattet og det ble vanskeligere å få godt trevirke fram til sager og lasteplasser. Etterspørselen etter trelast sank og med de hindringer som den store nordiske krigen medførte for skipsfarten, var det slutt på en blomstrende periode i Ryfylkes historie.

I 1720-åra ble Ottøy skilt ut som egen gård fra Indre Høyvik. Oppsitterne drev tradisjonelt småbruk med husdyrhold og fiske, men i dagliglivet var det fortsatt minner fra den livlige handelsperioden. I dødsboskiftene på gården kan vi følge redskaper og andre gjenstander fra handelsvirksomheten ettersom de arves fra slektledd til slektledd. I gårdens innbo på 1800-tallet finner vi en mengde forskjellige målebeger som kvarttønne, halvtønne, heltønne, dobbelttønne, skjeppe mål og pelemål. Dette var spesielle redskaper fra handelsvirksomheten og ikke vanlig inventar på gårdene i distriktet.

I mange hjem fantes imidlertid importvarer fra skottetida. Dette gjaldt særlig servise og tøy av hollandsk produksjon. Blant bruksgjenstander på Ottøy finner vi langt ut på 1800-tallet en betydelig mengde hollandsk leirtøy og keramikk, så som skåler, boller, tallerkener, fat, krukker og krus. Grove brennevinskrukker og ølkrus med lokk og tinnbeslag, vitner om bakgrunnen for håndgemeng og mer tragiske hendelser i tidligere tider.

Hollandske tekstiler fantes i sengetøy og finere klesplagg som tørkler og luer. I husholdningene på Ottøy fantes det også enkelte skotske eller britiske varer, tinn-tallerkener og keramiske fat og mugger, men antallet var lite i forhold til det hollandske. Det kan se ut som om trekanthandelen over Holland førte til at skottene brakte relativt mindre forbruksvarer inn i Ryfylke, til fordel for mer varige bruksgjenstander.

Skipsbygging

Ved midten av forrige århundre hadde Ottøy vært et relativt anonymt småbruk i 150 år, men i ei ny og hektisk blomstringstid, fikk øya igjen nytt liv. I seilskipsfartens storhetstid fra 1850 til 1880, ble det indre Ryfylke et av landets viktigste skipsbyggingsområder.

Stavanger utviklet seg raskt til å bli en av Norges største skipsfartsbyer og selv om redernes egne verft i byen gikk for fullt, var dette langt fra nok til å tilfredsstille etterspørselen etter nybygd tonnasje. Det nærliggende Ryfylke hadde lange tradisjoner i småbåtbygging, store ressurser i skogen og dermed de beste forutsetninger for ny næringsvirksomhet.

Skipsbyggingen stilte heller ikke store krav til anlegg og fast kapital. Rikelig arbeidskraft, tilgang til riktig trevirke og ei jevn byggeslette ved sjøen var de viktigste kravene til et treskipsverft. Med omreisende fagfolk og lokal arbeidskraft

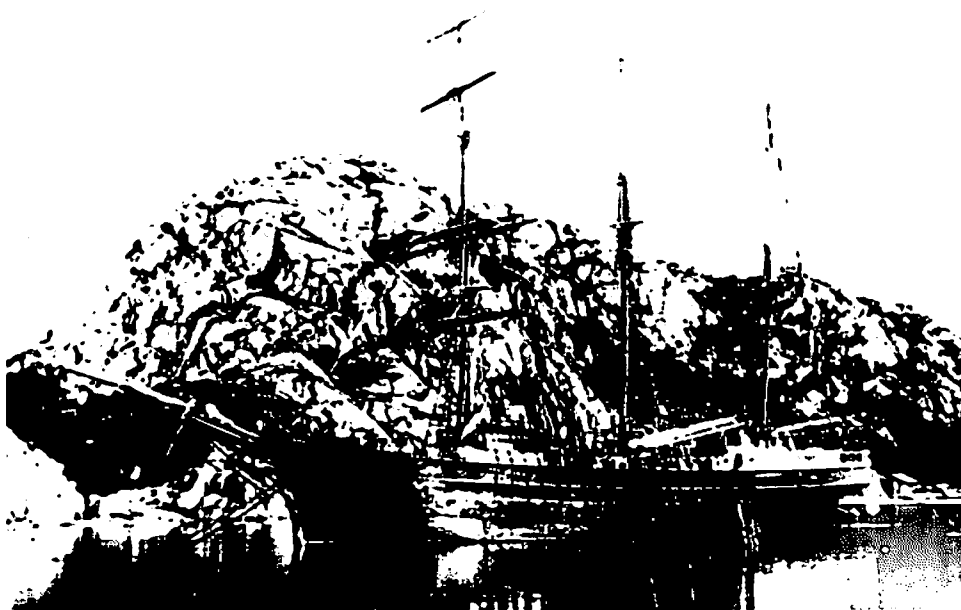

Fig. 3. Skonnertskipet Otøen i Egersund 1894.

* Foto: Stavanger Museum – Sjøfartsmuseet

The barquentine Otøen, built at Ottøy in 1875.

ble det bygd store og små fartøy på 30–40 forskjellige steder rundt Vindafjorden og Sandsfjorden.

Enkelte av byggeplassene ble brukt bare få ganger, mens andre ble mer eller mindre permanente verft. På Ottøy var det største verftet i Jelsa. I perioden fra 1867 til 1877 ble det bygd minst 8 større fartøyer på sletten innerst i den lune vika. Det mest kjente av dem var trolig skonnerten Otøen, omtalt som en vakker hurtigseiler i egersundsflåten gjennom 25 år. Det siste og største skipet som ble bygd på Ottøy, var skonnertbriggen Cora på 356 netto registertonn og som var registrert i Stavanger helt fram til århundreskiftet.

Skipsbyggingen på Ottøy ble ledet av Paul Paulsen Bog som hadde kjøpt bruket på auksjon i 1852. Tilførslene av byggevarer og tilstrømming av arbeidsfolk blåste nytt liv i handelsvirksomheten og pånytt ble Ottøysundet et lite sentrum for fjordbygdene omkring. Både på øya, på Israelsneset og på Tyskaberget ble det handlet med fisk, ved, korn og kolonialvarer. Her fikk lokalbefolkningen dekket sine behov for importerte matvarer og for «luksus» som øl, kaffe og tobakk. I tillegg kunne de få avsetning for sitt kanskje viktigste salgsprodukt: ved til kystbygdene og til Stavanger.

Storhetstida for seilskipsfarten tok dramatisk slutt ved inngangen til 1880-åra. Rederne i Stavanger gikk konkurs og grunnlaget for skipsbygging i Ryfylke falt bort. Handelsvirksomheten i Ottøysundet vedvarte riktignok fram mot århundreskiftet og forsvarte at de lokale rutedampskipene gjorde anløp mer eller mindre regelmessig, men den hektiske aktiviteten var det slutt på – Ottøy ble igjen drevet som et vanlig småbruk og havna redusert til opplagsplass for leirtøyskuter fra Sandnes.

Det skjermede havnebassenget i Ottøysundet har vært lite brukt etter siste århundreskifte. Både på øya og fastlandet har det vært drevet småbruk, tildels i kombinasjon med fraktefart på fjordene. Det som tidligere var et lite, men livlig sentrum, er idag en relativt anonym del av ryfylkelandskapet, men allikevel en idyll for småbåtfolk om sommeren.

UNDERSØKELSEN

Rundt om i Ryfylke finnes det en rekke havneområder med tilsvarende historie som Ottøysundet. Mange av disse har imidlertid vært trafikknutepunkt helt fram til vår tid og er dermed sterkt berørt av utfyllinger, mudringer, kaiutbygginger og lignende inngrep under vann.

Med grunnlag i kulturminneloven vil vi i årene framover bli pålagt nye undersøkelsesoppdrag i forbindelse med videre utbygginger i eksisterende havner. Slike undersøkelser inneholder to fundamentale problemer. For det første er det allerede gjort vesentlige inngrep i sjøbunnen og for det andre vil vi trolig bare få

Fig. 4. Ottøyvika idag.

* Foto: Torstein Ormøy

The Ottøy bay today.

økonomisk dekning til å undersøke en begrenset del av arealer som historisk sett, har vært helhetlige. Under slike forhold kan vi bli fratatt muligheten til å se gjenstander og konstruksjoner i sammenheng der dette kan være avgjørende for tolking av funnmaterialet.

For å kunne foreta forsvarlige undersøkelser ved for eksempel framtidige kaiutbygginger i gamle trelasthavner i Ryfylke, er det derfor vesentlig at vi på forhånd vet mest mulig om hvordan sjøbunnen kan ha sett ut før det ble gjort inngrep med moderne teknologi. Vi trenger et referansemateriale for å kunne vurdere resultatene fra begrensede undersøkelser.

Ottøysundet er et av de få havneområdene fra 1600-tallet som fortsatt er nesten uberørt av moderne utbygginger. Selv om fiskeredskap, veifylling fra fastlandet og småbåttrafikk allerede har gjort sine virkninger på sjøbunnen, ville vi her kunne forvente å finne et relativt helhetlig og godt bevart undervannsmiljø.

Dette var den viktigste bakgrunnen for at vi valgte å gjennomføre en marinarknologisk undersøkelse av dette området.

Undersøkelsen skulle først og fremst framskaffe dokumentasjon om kulturmin-

ner på sjøbunnen. I tillegg ønsket vi å samle annet kildemateriale som kunne bidra til å plassere disse kulturminnene inn i sin lokalhistoriske sammenheng.

Det tredje moment som dannet grunnlaget for denne ekspedisjonen, var vårt forhold til amatørdykkerne i fylket. All vår marinarkeologiske virksomhet er avhengig av frivillig innsats fra dykkernes side. Vi er derfor forpliktet til å gi tilbud om meningsfylt opplæring og trening til de som utfører det konkrete arbeidet under vann. I samarbeid med marinarkeologisk utvalg i Rogaland Dykkekrets, ønsket vi derfor også å benytte denne anledningen til å trene arbeidsmetoder som vil bli hyppig brukt i lovforvaltningen i årene som kommer.

På denne bakgrunn besluttet vi å gjennomføre en større ekspedisjon til Ottøysundet sommeren 1983. Formålet med ekspedisjonen ble formulert slik:

- å gjøre en systematisk undersøkelse av alle slags kulturminner under vann før utfyllinger og forurensing ødelegger området eller deler av det.
- å samle dokumentasjon fra et helhetlig havneområde som kontrollmateriale til bruk ved seinere undersøkelser i havner med tilsvarende historie, men hvor det allerede er gjort vesentlige fysiske inngrep.
- å samle lokalhistorisk materiale gjennom intervjuer, registrering av malerier, foto og privat arkivmateriale som kan supplere og utvide kunnskapen om områdets handels- og sjøbrukshistorie.
- å gi et tilbud om undervisning, trening og sosialt samvær til de mange amatørdykkerne i fylket som driver organisert samarbeid med museet.

Metode

To representanter fra museet reiste på befaring til Ottøy i april 1983. Etter omvisning og samtale med grunneieren Johan Ottøy, fikk vi avgrenset de mest aktuelle undersøkelsesområdene og avklart mulighetene for leie av sjøhus, fartøyleie, opprettelse av teltleir, tilgang til vann og elektrisitet og andre praktiske detaljer. Både grunneieren og lokalbefolkningen for øvrig stilte velvillig både hus og uteområder til vår disposisjon.

Undersøkelsen ble gjennomført i dagene 16.–21. juni. De to første og den siste dagen ble stort sett benyttet til rigging av leir og utstyr.

Hoveddelen av undervannsarbeidet foregikk i vika som fører inn til det tidligere handelsstedet, gjestgiveriet og skipsverftet på Ottøy. I tillegg undersøkte vi sjøbunnen på sørsida av Israelsneset og ved to nærliggende lasteplasser fra trelasthandelen, Skåttaneset sør på øya og Tyskaberget på fastlandet.

De aktuelle undersøkelsesområdene ble oppdelt ved hjelp av liner på sjøbunnen. Bunnlinene dannet undersøkelsesfelt som ble systematisk registrert. Hvert felt ble først gjennom søkt med dykkere som svømte parallelt. Alle funn eller funnkonsentrasjoner ble merket med nummererte markeringsbøyer. Dykkerne ga

FUNNMARKERINGER
I OTTØYVIKA

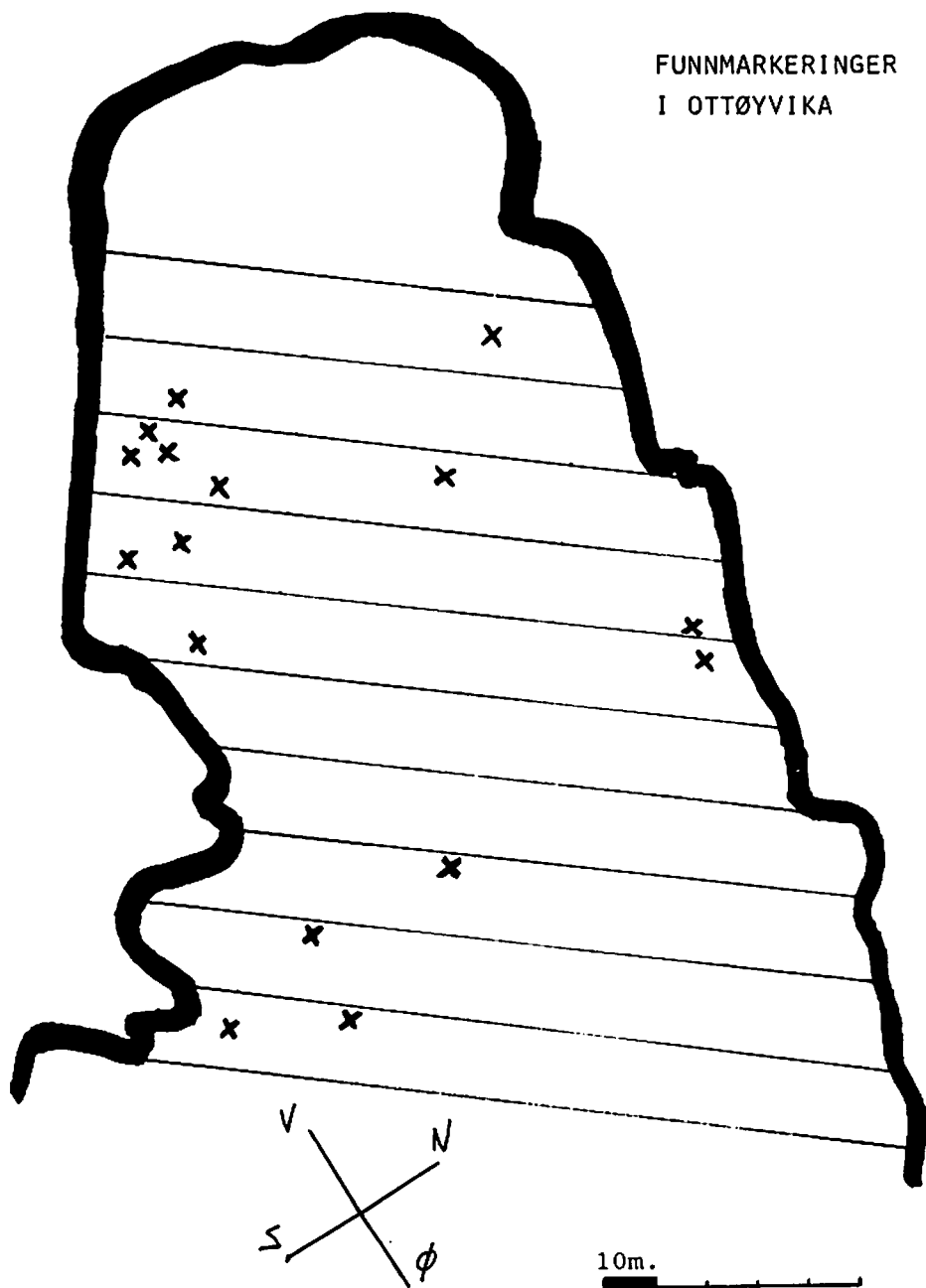

Fig. 5. Funnmarkeringer i Ottøyvika.
Finds and find concentrations in the bay.

rapport om hver enkelt markering. Først etter at hele området var gjennomført, ble det gjort nærmere registrering av de enkelte posisjonene.

Arbeidsmetoden hadde størst omfang i vika på Ottøy. Denne vika er U-formet, nesten 200 meter lang og ca. 150 meter brei ytterst. Dybdeprofilen er relativt symmetrisk, slak og med maksimal dybde på ca. 25 meter. Den innerste delen av vika er svært langgrunn. Bunnen er for det meste dekket av hardpakket slam og sand.

Hele vika ble inndelt i tversgående undersøkelsesfelt. På grunn av svært gode siktforhold (12–16 meter), ble hvert felt gjort 15 meter bredt. Sjøbunnen ble gjennomført ved at tre og tre dykkere svømte parallelt gjennom hvert felt.

Funn

På denne måten ble det registrert ialt 16 ulike funn og funnkonsentrasjoner. I tillegg ble det klart at et relativt stort område på sørsiden innerst i vika, inneholdt en mengde løse gjenstander.

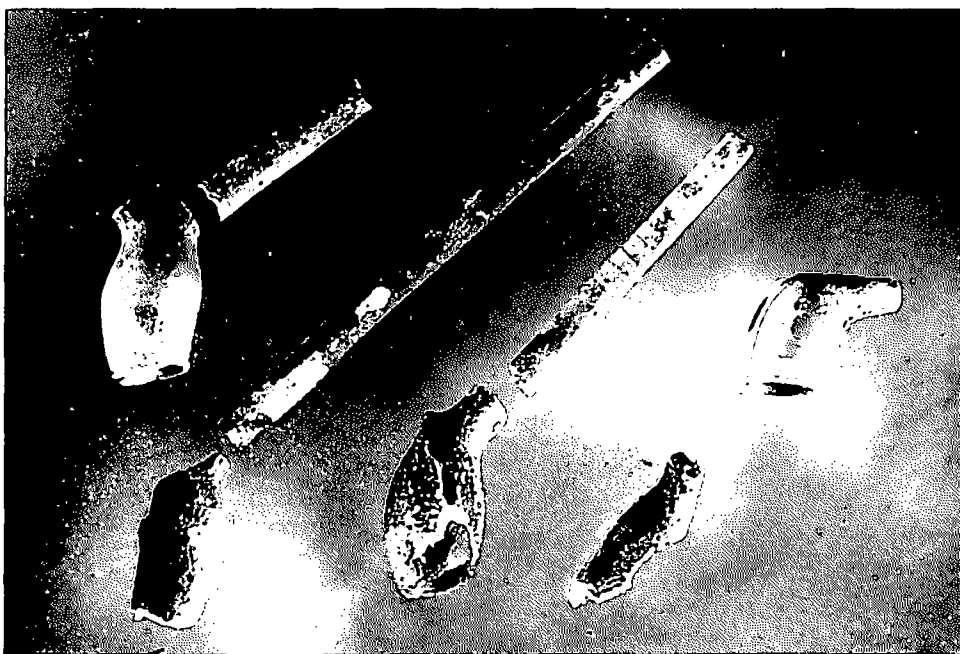

Fig. 6. Rester etter kritt Piper fra Ottøyvika. Fra 1600-tallet til slutten av forrige århundre.

* Foto: Stavanger Museum – Sjøfartsmuseet

Fragments of clay tobacco pipes from the bay. 17th to 19th century.

Inn mot land ble det observert 8 mer eller mindre adskilte ballasthauger, to på nordsiden og seks på sørsiden av vika. Gjenstandsmaterialet på bunnen var nesten utelukkende brekkasje, deler av ødelagte bruksting som var kastet på sjøen enten fra fartøyer eller fra land.

Vi forsøkte å slamsuge i en av funnkonsentrasjonene, men tekniske problemer med kompressoren stanset oss etter få minutter.

I de tre andre undersøkelsesområdene, ved Israelsneset, Skåttaneset og Tyskaberget ble det ikke gjort interessante funn. Hovedårsaken til dette er trolig at strømforholdene i sjøen stadig har fjernet eventuelt løsmateriale.

Som siste del av undervannsarbeidet, tok vi opp et utvalg av de registrerte funnene. I samråd med dykkerne forsøkte vi å gjøre dette utvalget så representativt som mulig.

Vi tok opp omlag 50 enkeltgjenstander, de aller fleste fra indre og sørlige del av vika. Det meste var rester av keramiske fat, boller, krukker, kokekar og tallerkner, men også endel glass og kritt Piper. Utvalget representerer alle de interessante fasene i områdets utvikling fra 1600-tallet og fram til vår tid.

Samlingen inneholder 1600-talls keramikk fra Holland, altså konkrete rester fra trekanthandelen mellom Skottland, kontinentet og Ryfylke. Videre har vi tatt vare på glass fra forrige århundre, blant annet en grønn flaske fra Aasnes Værk i Trøndelag (1813–1883). Fra slutten av forrige århundre har vi tatt vare på noe Egersund-fajanse og leirtøy fra Sandnes.

Funnmaterialet fra Ottøy viser at de gamle trelasthavnene i Ryfylke fortsatt inneholder kulturminner fra flere hundre års laste-, losse- og handelsvirksomhet. Denne undersøkelsen representerer et første forsøk på å kartlegge disse kulturminnene ved hjelp av de metoder og muligheter som marinarkeologien gir oss. Erfaringene fra denne gang vil ha stor betydning for museets framtidige evne til å forvalte Lov om kulturminner, samtidig som vi nå utvikler metoder til å avdekke historisk kildemateriale som hittil ikke har vært tilgjengelig.

I tillegg til undersøkelsene på sjøbunnen, fikk vi også samlet annet lokalthistorisk materiale. Det ble gjennomført 9 større lydbåndintervju med eldre informanter i distriktet. Disse intervjuene inneholder beskrivelser og beretninger fra det mer moderne sjøbruket ved Ottøysundet.

Både på Ottøy og Israelsneset fikk vi tilgang til protokoller fra handelsvirksomheten i forrige århundre. Protokollen fra Ottøy spenner over tidsrommet fra 1853 til 1874 og den andre fra 1874 til 1890. Dette er kilder som vil kunne gi oss ny kunnskap om både nær- og fjernhandel i Ryfylke.

Vurdering

Tilsammen 17 amatørdykkere fra 6 forskjellige klubber i fylket deltok i ekspedisjo-

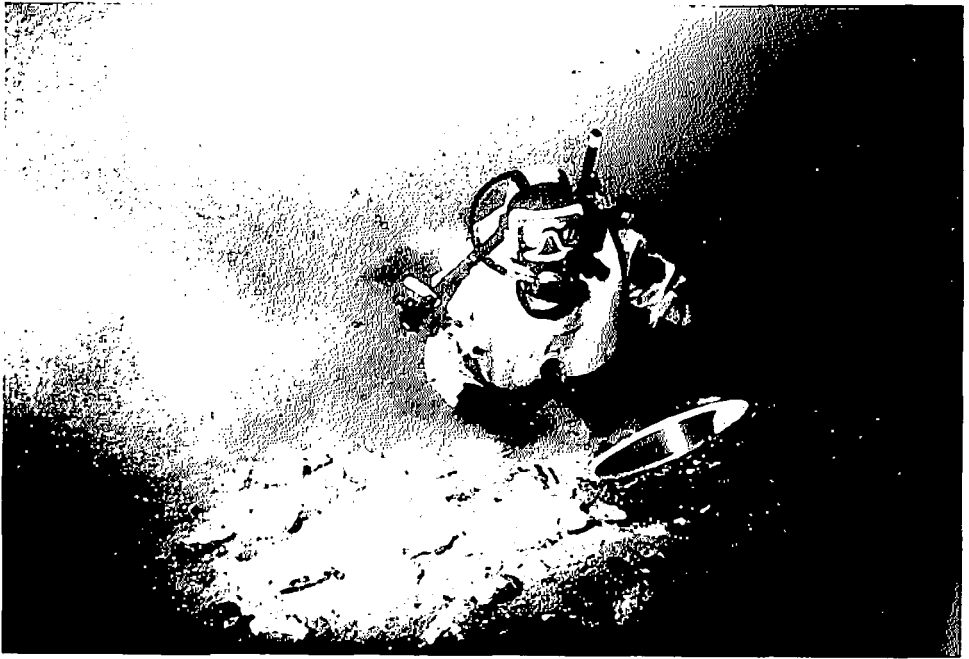

Fig. 7. Dykker i en av funnkonsentrasjonene.

* Foto: Karl-Ivar Bjørnsen

Diver in one of the find concentrations.

nen. Marinarkeologisk utvalg i Rogaland Dykkekrets sto ansvarlig for utvelgelsen av dykkerne og for gjennomføringen av undervannsarbeidet.

Arbeidet i vannet gikk planmessig og uten nevneverdige problemer i vindstille vær og med svært gode siktforhold. Det er imidlertid grunn til å tro at både linelegging, funnmarkering og parallellsvømming ville vært betydelig vanskeligere under mer normale værforhold. Derfor vil vi også i framtida legge vekt på opplæring og trening i slike arbeidsmetoder. Undervannsarbeidet i Ottøysundet ble gjennomført på en måte som viser at vi i Rogaland nå har en kjerne av engasjerte amatørdykkere som er istand til å drive marinarkeologi på et høyt faglig nivå.

En slik ekspedisjon stiller store krav til organisering. På det meste var vi over 30 mennesker som skulle ha mat og overnatting samtidig som det stadig var utskifting av deltakere og gjester. Det praktiske arrangementet fungerte svært bra, først og fremst på grunn av stor velvilje og medvirkning fra grunneieren Johan Ottøy og hans svigerdatter Olaug Ottøy.

For utenforstående er det naturlig at en så stor samling mennesker, fartøyer og utstyr vil vekke endel oppmerksomhet. Både før, under og etter ekspedisjonen har

vi lagt vekt på å informere om formål og resultater. På Ottøy hadde vi møter med lokalbefolkningen samtidig som vi forsøkte å nå et større publikum via massemedia. Dette førte til tre store reportasjer i Haugesunds Avis, mindre enkeltreportasjer i Suldalsposten og Stavanger Aftenblad samt intervjuer over NRK-Rogaland.

Undersøkelsene i Ottøysundet kan oppsummeres som svært vellykket i forhold til de målsettinger vi hadde satt oss. Faglig sett fikk vi dekket et større område og flere emner enn vi hadde forventet. Undervannsregistreringene og funnmaterialet har gitt oss et verdifullt grunnlag for å arbeide videre i tilsvarende områder. Selve arbeidet ble gjennomført på en måte som vi er godt fornøyd med.

Denne ekspedisjonen har utvilsomt bidratt til å styrke både det marinarkeologiske miljøet i fylket og det verdifulle samarbeidet mellom dykkerne og museet. Vi håper også at vi gjennom massemedia har greid å formidle kunnskap om marinarkeologi til et større publikum og dermed bidratt til å øke forståelsen for kulturvern i videre betydning.

Fig. 8 Ekspedisjonens fartøyer.

* Foto: Torstein Ormøy

The vessels in the investigation 1983.

Summary

Stavanger Museum – the Maritime Museum performed a maritime archaeological investigation in an old harbour area in Ryfylke north of Stavanger in the summer 1983. The area is located to Ottøy, a central district for the timber export in the 17th century as well as for the shipbuilding industry 1850–1880.

This article presents major outlines of the historical development of the district and sums up methods and experience gained from this specific search.

Ottøy is situated on the borderline between an open fiord basin towards the coast and the narrow waters in the actual fiords inward. Prior to the development of roads and steamer services Ottøy made a natural junction of traffic between the inner fiord areas and the world outside.

After approximately 200 years of regression and crises mid-1500 saw extensive economic development in this district. Stagnation was replaced by economic growth, and isolation by international contacts. The basis for development was found in the forest resources and the new technology represented by the sawmill. The increased demand for timber on the Continent and the British Isles was the major incentive.

During the period 1550–1700 Norwegian beams and boards were important elements in the construction of what we now know as our present industrialised European society.

Vessels carrying timber from Ryfylke were mainly Scottish. They introduced consumer goods from the British Isles and more durable items from the Continent, particularly from Holland. During the first half of 1600 nearly 200 foreign ships called annually at Ryfylke ports. Ottøy was one of the many cargo ports visited by a couple or more Scottish skippers every year. They brought with them money, cereal, clothing, footwear and cloth, ceramics and clay pipes. The export items were always beams, boards, barrel hoops and firewood. This longdistance trade was the basis of a small centre at the Ottøy strait with merchants, innkeepers, cobbler and tailor.

There came a distinct decline in the timber export from late 17th century, reducing in turn also other commercial activities. From then on towards mid-1800 Ottøy was managed as a traditional smallholding.

The flourishing sailship trade from 1850 to 1880 brought new life to inner Ryfylke parishes. Hectic ship building activities spread along the fiords. 8-10 larger vessels were built at Ottøy, mainly for Stavanger shipowners. Stavanger was Norway's largest but one shipping town during the 1870's. The economic crisis during the following decade dramatically disrupted the ship building, and there has been little activity in the harbour basin since. The area has not been disturbed by modern harbour works.

The underwater investigation was made to chart possible remainders of cultural value after the era of trade and shipbuilding.

The area subject to investigation was divided into parallel fields by means of lines along the sea bed. The fields were systematically searched by divers. All finds and find concentrations were initially marked by bouys floating to the surface.

After having covered the total area we then made a closer inspection of each separate marking. We registered a total of 8 ballast heaps and vast amounts of single items, mostly rubble of broken utility articles. Most finds were located to the inner and southernmost part of the Ottøy bay, where remainders of ceramic platters, bowls, jars, pots and dinner plates, bottles and clay pipes were recovered. The oldest material is Dutch ceramic works from 17th century, though certain finds only date back to late 19th century. There are articles of Norwegian as well as foreign origin.

The material from Ottøy clearly demonstrates that old timber ports in Ryfylke still hold artifacts from several centuries of loading and unloading cargo and commercial activities. Many comparable areas are already erased by construction works, and more are due to follow.

The Norwegian Cultural Heritage Act provides us with legal rights to investigate development areas where encroachment is likely to be inflicted on objects of cultural value under water. The immediate future will undoubtedly present us with many such occasions.

Author's address: Stavanger Museum, Musegt. 16, N-4000 Stavanger, Norway.

Noter

1. Den historiske framstillingen er bygd på følgende kilder og litteratur:

KILDER

Tollregnskapene som gir opplysninger om trelasthandelen i Ryfylke, finnes i lensregnskapene for Søndre Bergenhus len og i arkivene fra tollstedet på Nedstrand. Disse arkivseriene oppbevares i Riksarkivet i Oslo. Arnvid Lillehammer, Arkeologisk museum i Stavanger, har imidlertid gjort en detaljert avskrift av dette materialet. Jeg skylder han stor takk for at jeg fikk tilgang til de private avskriftene.

Rettsprotokollene og skiftemateriale som gir opplysninger om tvister, rettsoppgjør, eiendomsforhold og fordeling av dødsbo, finnes i arkivene til sorenskriveren i Ryfylke. Disse kildene oppbevares på Statsarkivet i Stavanger.

LITTERATUR

Vogt, L.J.: «Om Norges Udførsel af Trælast i ældre Tider.» Historisk Tidsskrift 1885 og 1886. Kristiania.

Bugge, Alexander: «Den norske trælsthands historie». Skien 1925.

Tveite, Stein: «Engelsk-norsk trelasthandel 1640-1710.» Bergen 1961.

Espeland, Anton: «Skottene i Hordaland og Rogaland.» Nordheimsund 1921.

Lillehammer, Arnvid: «The Scottish-Norwegian Timber Trade in the Stavanger Area in the Sixteenth and the Seventeenth Centuries.» Manuskript. Stavanger 1983.

Lillehammer, Arnvid: «Sagskurd og trelast i Ryfylke først på 1600-tallet.» Frå bygd og by i Rogaland 1977. Rogaland Folkemuseum, Stavanger, s. 27-44.

Foldøy, Ola: «Jelsa I. Gards og ættesoga.» Stavanger 1967.

Foldøy, Ola: «Suldal kultursoge. Jelsa II.» Suldal 1981.

Foldøy, Ola: «Handel og samferdsla i Jelsa skipreide.» Ætt og Heim 1968, Stavanger, s. 108-117.

Veka, Johan: «Frå gjestgjevartida i Ryfylke.» Stavanger 1977.

Thue, Johs. B.: «Frå bygdehandverk til industri. Treskipshygginga i Ryfylke frå 1845 til 1880.» Sjøfartshistorisk Årbok 1972. Bergens Sjøfartsmuseum 1973, s. 39-102.